

A megyei-járásai könyvtári hálózatok kialakítása

3. (befejező) rész*

TÓTH Gyula

A hálózatszervezési hibák kijavításának kezdetei 1957-től

A hálózatszervezés lázában elkövetett hibák jó részét 1954-ben felismerték. A politikai enyhülés rövid életű és átmeneti volt, s emiatt nem sok lehetőséget kínákozott a változtatásra. 1957-től mégis több tekintetben új (al)szakasz kezdődött: nem annyira a törvényerejű rendelet hatására, mint inkább a megtett út értékelése és a forradalom nyomán változó légkör következtében. Mindez a megyei-járásai hálózati struktúra és a közművelődési könyvtárak feladatainak módosulását hozta. A másként való gondolkodás igyekezett utat törni magának, de kiteljesedéséhez hosszabb időre volt szükség, s bár korábban is tettek lépéseket, a változások évtizede inkább az 1960-as lett.

* A tanulmány előzményei a Könyvtári Figyelő 2012. 2. és 3. számában jelentek meg. (A Szerk.)

Az új járási könyvtárak szervezésével párhuzamosan megkezdődött a hálózatszerkezési hibák kijavítása és a hiányok pótlása. Egyes megyei könyvtárakból központi járási könyvtárak, megyeszékhelyi városi könyvtárak váltak ki, közben járások szűntek meg, néhány járási könyvtár pedig városivá minősült. Megkezdődött az úgynevezett „tanácsosítás”, másként „intézményesítés” a falusi könyvtárak községi tulajdonba, a fenntartó tulajdonába adása, beleértve az addig letétként kezelt állomány átadását is, amely az átteleltározásnak nevezett óriási munka révén valósult meg. A községi könyvtárak tanácsosításáról később kiderült, hogy – a legnagyobbakat leszámítva – a könyvtárak többsége nem képes a saját lábán megállni. Az 1956-os tvr. ugyan előírta a kiskönyvtárak összevonását, a megvalósítás azonban kevés sikerrel járt. A hibaigazítás szinte állandósult, hiszen már 1952 is felfogható a körzeti rendszer, az pedig az előző évtizedek, illetve az 1946-tól rendszeren kívül létrehozott népkönyvtárkép, népkönyvtárügy szervezeti korrekciójának! A lakóhelyi közművelődési könyvtári hálózati rendszer története gyakorlatilag átszervezések sorozataként is leírható.

1957-ben a Népművelési Minisztériumot felváltó Művelődésügyi Minisztérium főosztályból osztállyá degradált új felállású könyvtári osztályának vezetője *Szekeres Pál* lett. Ő *Káplány Géza* utódként került a könyvtári területre, s tőle a műszaki-technikai-gazdasági ágazatokban nélkülözhetetlen racionális szervezési elveket-gyakorlatot is elsajátította és alkalmazta is a Központi Technológiai Könyvtár első vidéki fiókkönyvtárainak – Miskolc, Győr – szervezésekor. Érthető tehát, hogy kritikusan szemlélte a közművelődés 1953 és 1956 közötti működését, és kereste a magyarázatot a könyvtárak gyarapítási összegeinek óriási zsugorodására. Számára egyértelművé vált, amit *Sallai István, Sebestyén Géza* és körük régóta tudott, hogy az 1952-es séma hibás. Nem vált a rendszer javára, hogy mind a megyei, mind a járási könyvtárakat egy kaptafára akarták ráhúzni. A megyei könyvtárak úgy indultak el a differenciálódás irányába, hogy egyforma szervezeti sémáik ellenére is, öt

év alatt jelentős különbségek keletkeztek közöttük környezetük és adottságaik eltérései miatt. Rájöttek, a továbblépés irányát csak egyenkénti vizsgálódás alapján lehet eldönteni. Ebbe belefért volna az is, hogy nem szükségszerű a megyei fenntartás, a székhely város szintén lehet a könyvtár működtetője, amely külön megbízással, pénzügyi támogatással elláthatja a megyei feladatot.

Kitűnt továbbá: a járások is annyira eltérőek, hogy egyes helyeken a három fős személyzet sem elég, másutt viszont a két fő is az lehet a működtetéshez – ezért viszonylag könnyen megoldhatónak gondolták a hiányzó húsz járási könyvtár pótlását. Az egyenrangú tanácsok esetében viszont a könyvtárosok ötleteire vártak a megoldáshoz. A jövőt a helyi adottságok figyelembe vételével, differenciáltan vélték megtalálni itt is.

Sallai István 1957 közepén arra a változásra hívta fel a figyelmet, hogy a központi akarat jobbjára csak az elvi irányítást tartja meg magának és a tanácsok is több hatáskört átengedtek az intézményeknek. Például a megyei tanácsi népművelési osztályok csoporttá szűkültek, a járási csoportok helyébe egyetlen előadó lépett. A jelenségből Sallai azt a következtetést vonta le, hogy a megyei és a járási könyvtárak megszilárdítását szolgálná, ha „*az eddigi módszertani, szakmai irányító tevékenységükön felül további igazgatási funkciókkal*” látnák el őket. A megyei könyvtárak olyan fejlődési szakaszhoz érkeztek, hogy „*a helyi viszonyoktól függően (az általuk irányított terület nagysága, a székhely művelődéspolitikai jelentősége, más könyvtárak jelenléte stb.) hosszabb távra egyenként külön-külön kell megállapítani fejlődésük további irányát, sajátos feladataikat, gyűjtőkörüket, s ennek alapján megállapítani új szervezeti szabályzatukat, amely nemcsak funkcióikat s ebből folyó belső szervezetüket, hanem határozottan kifejezésre juttatja a megyei hálózat átfogóbb irányítását biztosító kiszélesedett jogkörüket is. A megyei és a járási népművelési apparátus lecsúszkítása miatt magának a megyei könyvtárnak kell biztosítani az egész hálózatban a megfelelő*

könyvtári személyzetet.”²⁰⁴ Hasonlóan gondolkodott Páldy Róbert, a veszprémi megyei könyvtár vezetője is.²⁰⁵

A témát megvitatták a megyei könyvtárvezetők 1957. szeptember 26–27-i értekezletén, ahol Bíró Vera, a Művelődésügyi Minisztérium közművelődési főosztályvezetője ugyan leszögezte, hogy „művelődéspolitikánk általános célja az elmúlt 12 év során nem változott”, aztán mégis kiderült, hogy számos kérdést – köztük az ideológiákat – nem lehet a forradalom előtti szellemben megközelíteni. „Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az állami irányítást úgy lehet folytatni, ahogy októberben abbamaradt. Az állami irányítás a legfőbb elvi kérdésekben, a célkitűzésekben, az eszközök és az ellenőrzés megadásában nyilvánul meg.”²⁰⁶

Ebben a légkörben fogalmazódott meg a megyei hálózatok – a FSZEK példáját követő – centralizáló átszervezése. „A vita során az a nézet alakult ki, hogy a kinevezési jogot a megyei könyvtár gyakorolja hálózata főhivatású könyvtárosai tekintetében, kezeljen bizonyos hiteleket központilag (könyveszerzés, könyvkötés, irodalmi rendezvények), de semmiféle könyvtárfenntartási (dologi) hitelt nem szabad központosítani. Ezeket mindig a könyvtárat fenntartó közület hatáskörébe kell utalni.”²⁰⁷ Ez a munkaszervezet átalakítását vonja maga után, de semmiképpen nem mehet a módszertani tevékenység rovására, annak még jobban ki kell szélesednie: a könyvtár egyéb munkacsoportjainak (feldolgozó, olvasószolgálati) vezetői látják majd el a hálózat szakmai ápolását. Ez volt az ún. szakmódszertan első felmerülése – összekapcsolva bizonyos igazgatási hatáskörökkel. Erősen hasonlít a megyei múzeumi szervezetben később kialakult modellre²⁰⁸, de a könyvtári hálózatban ezt végül nem vezették be.

Az értekezleten a járási könyvtárakról is új elképzelés kapott hangsúlyt: „Az eddigi felfogás szerint ugyanis csak úgy tudtuk elképzelni a járási könyvtárat, mint a járási tanács intézményét. Általános volt az a felfogás, hogy a járási könyvtár különben nem láthat el hálózati funkciót. A városok azonban egyre-másra jogosan kö-

vetelik vissza könyvtáraikat. Ez a követelés azért is helyes, mert az a célszerű, ha a kulturális intézmények annak a közösségnek a hatáskörében vannak, amelynek lakosságát a könyvtár szolgálja. A vita során az alakult ki, hogy a »járási könyvtár« kifejezést olyan könyvtárak megjelölésére használjuk, amelyek egy-egy járás hálózati központjai, anélkül azonban, hogy ez a megjelölés a fenntartóval való összefüggésre utalna. A járási könyvtárakat tehát fokozatosan át kell helyezni a helyi (városi, községi) tanácsokhoz, a járási tevékenységet pedig a megyei könyvtár megbízása alapján lássák el ezek a könyvtárak, melyek számára a feladatokkal járó anyagiakat a megyei könyvtár biztosítsa (kiszállási díjak stb.).” A logikus érvelés ellenére ezt az elvet sem sikerült megvalósítani.

A téma szerepelt az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. szeptember 4-i és október 7-i ülésén is.²⁰⁹ Utóbbi jegyzőkönyvéből látszik, Sallai a járási tanácsok szerepének változására alapozott.²¹⁰ A témában Szekeres Pál, a könyvtári osztály vezetője törekvéseinek alapelvét úgy fogalmazta meg, hogy: „könyvtárügyünk valóban elérkezett ahhoz a fordulóhoz, amikor vidéki viszonylatban a könyvtárügy alapjául most már nem a közigazgatási egységeket, hanem magukat a településeket kell tekintenünk.” Arról megoszlottak a vélemények, mi a megoldás. Kovács Máté lehetségesnek tartotta, hogy a megyeszékhely állítson fel városi könyvtárt, vagy a megyei vállalja ezt a feladatkört is. Barabási Rezső, az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója azt hangsúlyozta, hogy Sopronban, Miskolcon vagy Debrecenben szükség van városi könyvtárra – de minden esetet külön kell elbírálni. „Könyvtári rendszerünk felülről épült ki, de most már itt az ideje, hogy alulról erősítsük meg. Ha könyvtáraink nem különállóan épültek volna ki, hanem a kultúrotthonok szerves részeként, mint Bulgáriában, akkor sokkal erősebb kultúrbázissá fejlődhetek volna. [...]” Javaslat: „vigyük felsőbb szervek elé vidéki közművelődési könyvtáraink problémáját.” Kondor Istvánné, a könyvtári osztály helyettes vezetője az ismert indokkal magyarázta az 1952-es megoldást, de hozzátette,

hogy a német példát követve – ahol a megyei könyvtárak a helyi tanácshoz tartoznak – „*egy-két megyében – így Debrecenben is – tegyünk próbát és nézzük meg, milyen tapasztalatokat hoz a városi tanácshoz való átkapcsolás.*” A Tanács átdolgozásra visszaadta az anyagot a könyvtárpolitikai szakbizottságnak.

Az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei nyomán 1958. szeptember 24-én az Országgyűlés Kulturális Állandó Bizottsága ugyanazt mondta ki. „*Meg kell szüntetni a város és falu könyvtári ellátottsága között még mindig fennálló nagy aránytalanságot, meg kell javítani Budapest és a vidéki városok peremkerületeinek ellátását, be kell fejezni a járási könyvtárak hálózatának kiépítését, gondoskodni kell a tanyavilág jobb könyvtári ellátásáról, [lásd később művelődési autók: TGY], önálló gyermekkönyvtárak létrehozásáról.*” A megyei könyvtárvezetők őszi konferenciája „*az erős bizakodás, előretételezés*” jegyében tárgyalt. Petrovay István, a minisztérium könyvtári osztályának előadója szerint: „*már szinte közhelynek hat az a megállapítás, hogy a könyvtár állománya útján nevel.*”²¹¹

1957 után aktivizálódott az 1953-ban létrehozott, az 1956-os tvr. által megerősített Országos Könyvtárügyi Tanács (OKT). Rendszeresek voltak a megyei könyvtárvezetői országos értekezleteket is. Gyakran került napirendre a könyvtárak, benne a vidéki közművelődési könyvtárak fejlesztése, átszervezése.²¹² Említést érdemel, hogy az 1958. november 24-i OKT ülés egyik témája a megyei könyvtárak új szervezeti szabályzatának tervezete volt. Erről az a vélemény alakul ki, hogy a megyei könyvtárhálózat [sic! és nem a megyei könyvtár! TGY] szabályzatának elkészítése régóta esedékes. A résztvevők kifogásolták, hogy a tervezet az akkori helyzetet rögzítette, s nem körvonalazta a távlatokat.²¹³ Az 1959. február 2-án tartott ülésen a gyermekkönyvtárak ügyében kiadandó rendelettervezet kapcsán vitát váltott ki az a kérdés, hogy a gyermekkönyvtáraknak önálló intézményeknek kell-e lenniük – végül is leszögezték: a közművelődési könyvtárakra kell épülniük.²¹⁴ Az 1959. október-novemberi ülés a magyar könyvtárügy

rendszerének továbbfejlesztését tárgyalta Csűry István előterjesztésében. Szekeres Pál – aki szerint új szakasz kezdődött a könyvtárak fejlődésében – arról szólt, hogy a szervezeti kérdések mögött elvi kérdések húzódnak meg: a könyvtárak feladatai szabják meg a szervezetüket.²¹⁵ A távlati fejlesztés tervezésébe illik Sallai István 1959 közepén megjelent írása,²¹⁶ melyben megerősítette, hogy „*A kis falvakat, tanyaközpontokat, a városoktól távoleső egyéb lakóhelyeket a mai letéti rendszer továbbfejlesztésével, művelődési autókkal, a könyvtárközi kölcsönzés megszervezésével és kifejlesztésével kell bekapcsolnunk a könyvtári vérkeringésbe, hogy az ország bármely pontján minden igényt kielégítő könyvtári ellátást tudjunk nyújtani.*” Előhozta régi nézetét: „*A korszerű falusi könyvtár a művelődési otthonok hálózatába illeszkedik bele. Kb. 1200 helyen válik szükségessé a meglévő művelődési otthon fejlesztése, illetve átalakítása.*”

a) A székhelyüktől elszakított megyei és járási könyvtárak

1952-ben – a megyei és járási könyvtár mögött – a megmaradt alig több mint egy tucat városi könyvtár harmadik kategóriás lett, amelynek nem volt a település határán túli funkciója. 1953. december 31-én – a 19 megyei és 75 járási mellett – 14 városi könyvtárt számláltak. Számuk később nőtt, községiből léptek elő néhány település várossá nyilvánításával. Például 1953. februárban Ózd, március-áprilisban Komló, április 1-jén Szentendre kapott főfoglalkozású könyvtárost, 1954. január 28-án lett város Oroszlány (könyvtárát november 21-én avatták) és Kazincbarcika (városi könyvtár 1955. március 1-től), 1954. augusztus 20-án Várpalota, 1955. január 15-én Tata emelkedett városi rangra.²¹⁷ A járási-városi könyvtárak története a megyei-ekhez képest kevésbé feltárt. A pápai könyvtár története mutatja, hogy a járási könyvtárakat a székhelyi tanácsok annyira sem tekintették magukénak, mint a megyeieket a megyeszékhelyi tanácsok. A Jókai Mór Járási és Városi Könyvtárnak létrejötte után hat évvel kellett szerződést

kötnie a városi tanáccsal, hogy az vállalja megfelelő elhelyezését, s anyagi támogatást nyújtson neki a városi kölcsönzésre szolgáló állomány fejlesztéséhez.²¹⁸

Számos gond forrása volt, hogy a megyei és a járási könyvtárt elszakították a helyi önkormányzattól, a könyvtárral régóta rendelkezőtől is. Ragaszkodtak az egy könyvtár egy könyvtárfenntartó elvhez: a megyei, illetve a járási tanácsot jelölték meg az egyetlen fenntartónak, megfosztva ezzel könyvtáráról olyan székhelyek városi tanácsát, mint Sopron, Nagykanizsa, Pápa, Baja, Kiskunhalas stb. A problémák hamarosan és nem véletlenül robbantak ki. Az 1957. szeptember 26–27-i megyei könyvtárvezetői értekezlet már foglalkozott a városok könyvtárfenntartó szerepével. „A városok [...] egyre másra, jogosan követelik vissza könyvtáraikat. Ez a követelés azért is helyes, mert az a célszerű, ha a kulturális intézmények annak a községnek a hatáskörében vannak, amelyeknek lakosságát a könyvtár szolgálja. [...] A járási könyvtárakat tehát fokozatosan át kell helyezni a helyi (városi, községi) tanácsokhoz, a járási tevékenységet pedig a megyei könyvtár megbízása alapján lássák el ezek a könyvtárak.”²¹⁹ (Érdekes, hogy a megyei vezetők saját szemükben nem érzékelték a gerendát, a megyeszékhely szerepét nem firtatták.) A témát Sallai István vetette fel: „A megyei és járási könyvtárak rendszerének kialakításakor; sajnos, nem vettük figyelembe sem a tradíciókat, sem a városi könyvtárak természetes helyét, hanem az egész országban egyöntetűen átadták a megyei székhelyeken levő városi könyvtárakat a megyei tanácsoknak, a járási székhelyeken pedig a járási tanácsoknak, a városok tiltakozása ellenére. [...] Sopron, Pápa, Nagykanizsa, Baja stb. jelentős városok, egyes helyeken nagy könyvtári múlttal. Ezekben a helyeken a városi funkció lényegesen jelentősebb, mint a hálózati. [...] Érthető tehát a városi tanácsok erőfeszítése a könyvtárak visszaszerzésére. A megoldás nem egyszerű. Az a gondolat, hogy külön legyen a városi, külön a megyei, illetve a járási könyvtár, nem volna szerencsés, mert egyrészt párhuzamos intézmények fenntartása nagy luxus, másrészt

a régi körzeti könyvtárakhoz való visszatérést jelentené.”²²⁰

Sallai a Magyar Könyvszemlében 1958-ban megjelent tanulmányában adatok sorával bizonyította, hogy 1953-tól „az egyre kisebbedő anyagi ellátás és a célnak nem minden tekintetben megfelelő szervezet miatt évről-évre csökkent a fejlődés üteme, sőt egyes helyeken a stagnálás vagy a visszaesés jelei mutatkoztak. Mindenekelőtt a könyvvállomány fejlődése terén jelentkeztek a bajok. Jelentkeztek azonban szervezeti problémák is. Járási hálózatunk befejezetlen maradt, mintegy húsz járási székhelyen nem alakult meg a járási könyvtár, a falusi könyvtárak szervezeti fejlődése pedig megakadt, és legtöbbjük máig sem vált a községi tanácsok intézményévé.” Írása végén hozzátette, „Amilyen mértékben csak lehet, meg kell valósítanunk azt az elvet, hogy a könyvtárakat azok a közösségek tartsák fenn, amelyek lakosságát ellájtják.”²²¹

1960. január 1-jétől kaptak (ismét) lehetőséget a költségvetésben könyvtárfenntartási hitelek nyitására azok a városok, amelyekben eddig csak megyei könyvtárak működtek, és ezek hálózatába tartoztak a fiókkönyvtárak is. „Ezzel kezdődött meg a városok fiókhálózatának nagyarányú fejlődése, különösen a megyei jogú városokban.” E napon alakult a Pécsi Városi Könyvtár Szöllősy Kálmán, a Miskolci Városi Könyvtár Gáspár Mihály vezetésével. E napon került a kaposvári városi tanács kezelésébe a helyi fiókhálózat (önálló ifjúsági könyvtár és 8 fiókkönyvtár), munkáját a megyei könyvtár helyi csoportjának vezetője, Bánki Gyula irányította továbbra is. 1960. március 1-jén a veszprémi tanács is könyvtári címet nyitott költségvetésében, ezzel lehetővé tette városi könyvtár alapítását az egyik városrészben. 1960. május 1-jén önálló, városi fenntartású gyermek- és ifjúsági könyvtár nyílt Salgótarjánban.²²²

Hiába figyelmeztetett korábban a párhuzamosság hibáira Sallai, a gyakorlatban éppen az történt, amitől óvott. A Kronológiából bőséges, de bizonyára nem teljes névsor állítható össze a megyei könyvtárakból kivált városi és központi járási könyvtárakból. Az említettek túl még néhány

példa: 1960. január 1-jén létrejött a Debreceni Városi Könyvtár Sz. Szabó László vezetésével. 1961. január 1-jén a salgótarjáni járási könyvtár Nagybátonyba került, 1961. április 1-jén Nyíregyházán városi könyvtárhálózat alakult. 1961. október 1-jén a megyei könyvtárból kiválva, megkezdte működését a Győri Városi Könyvtár. 1962. március 1-jétől Demecserben működött a nyíregyházi járási könyvtár, 1964. január 1-jén Balatonalmádiba költözött a veszprémi járási könyvtár, 1964. január 20-án Sajószentpéteren megkezdte működését a miskolci járási könyvtár, 1965. január 1-jén pedig megalakult a városi könyvtár Tatabányán is. 1967. január 1-jén a városi-járási könyvtárból kivált a 2 személyes soproni járási könyvtár. Kevesen ismerik, mert csak 20 példányban sokszorosították az 1964. április 9–10-én a Könyvtártudományi és Módszertani Központban tartott megyei könyvtárigazgatói konferencia anyagát, amely foglalkozott ezzel is. Ott többen igyekeztek magyarázatot találni a jelenségre, ám valószínűleg a vitaindító Csúry Istvánnal egyetértő *Lipták Pál* járt legközelebb az igazsághoz: „... a közművelődési könyvtári hálózat a kisszerűség jegyeit viseli magán. Legálább magunknak valljuk be, hogy azért lett a megyei könyvtár mellett különálló városi könyvtári hálózat, mert magunk is akartuk. Kényelmesebb volt hagyni magunkat meggyőzetni, mint józan könyvtári elveinket megvédeni. Országos méretekben folyik a játék a pénzzel. Ugyanazt az állami pénzt 4–5 különböző zsebből vesszük ki és 4–5-ször rosszabbul tudjuk felhasználni, mintha egy helyről kapnánk.”²²³ Sallai szerint: „Sok kis tőgyből fejjük az államot.”

A városi témához tartozik a peremkerületek ellátása fiókkönyvtárakkal. A győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár szorgalmazta városi fiókkönyvtárak létrehozását. Győrszigeten épült az első könyvtári célokra szánt városi fiókkönyvtár: előkészületei már 1955-ben elkezdődtek, de csak 1959. március 21-én avathatták fel.²²⁴ 1960-ban nyitották meg a nádorvárosi lakótelepit, 1961-ben a szabadhegyi fiókkönyvtárat. Ezek a megyei könyvtár fiókjai voltak, ám 1961. október 1-jén a városi tanács kezelésébe kerültek mint

az önálló városi hálózat egységei.²²⁵ Hasonlóan épült ki más városok fiókkönyvtári ellátása is.

b) A falusi népművelés alapja a könyvtár legyen

A kortársak, de az utókor is használta a népművelési hálózat elnevezést. Sallai Istvánt már az 1950-es évtized közepén is foglalkoztatta a könyvtár és a népművelés viszonya. Eközben arra kényszerült, hogy értelmezze a falusi könyvtár funkciórendszerét.²²⁶ Megállapítása szerint a kultúrotthonok idegen testnek tekintik a könyvtárakat az épületükben, másrészt: „*A vidéki hálózatban a könyvtárügy el van szakadva a népművelési munka többi ágától.*” 1954 legelején Sallai István az *olvasókörökről* írt.²²⁷ A körzeti könyvtári időszakról kezdve a népnevelő, direkt propaganda célokat kitűző felolvasásokat nevezték olvasókörnek, melyek újbóli felbukkanásakor felhívta a figyelmet arra, hogy a régi olvasókörök mások voltak. „*Az olvasókör a szó eredeti értelmében tulajdonképpen a könyvtárral egybeforrott kultúrotthont jelent, ahova az emberek könyvet, újságot olvasni, beszélgetni, politizálni járnak. [...] Ezt a hagyományt feléleszteni, újra népszerűsíteni ott, ahol gyökerei vannak, igen fontos és komoly munkája volna a falusi kultúrmunkásainak.*” A cséplőgépek melletti felolvasások, a politikai agitáció helyett az olvasókörök céljának a könyvek, az irodalom megszerettetését, a lakosság általános műveltségének emelését, politikai öntudatosodásának elősegítését tartotta. Magyarországon az olvasókörök, olvasóegyletek – bár részei voltak a parasztság és munkásság öntudatosodásának – nem váltak a nemzeti és függetlenségi mozgalmak részévé úgy, mint a bolgár csitalisték. Az államhatalom nem támaszkodott rájuk sem a dualizmus korában, sem a két világháború között sőt, inkább akadályozta a működésüket, pedig a könyvtárakra alapozott művelődés közösségi modelljét jelenthették volna.

Sallai 1955-ben romániai tanulmányútjáról azzal jött haza, hogy ott „*a nem önálló falusi könyvtárak intézményesen a kultúrotthonokba kerültek,*

és szerves részét alkotják a kultúrotthonoknak.”

²²⁸A témára akkor tért vissza, ²²⁹ megragadva az alkalmat, amikor a minisztérium népművelési főosztálya munkájának elvi meghatározásában kimondta: ²³⁰ a kultúrotthon a népművelési ágak kerete. A kormányzati koncepcióváltást Sallai a falusi könyvtárak javára próbálta fordítani. Írásában hangsúlyozta, hogy a bolgár csicalisték a felnőtt lakosságot megcélözva, könyvtárakból bővültek a művelődés otthonaivá. Nálunk a népkönyvtár és a kultúrotthon 1945 előtt és után külön úton fejlődött. Ez látszott megváltozni 1955 végén. *„Amilyen mértékben nő azonban a könyvtár felnőtt olvasótábora, s ezzel együtt a tekintélye is, annál könnyebben találja meg a helyét a kultúrotthonban. A kultúrotthon és a könyvtár egymásra találása tehát egyszersmind a kultúrotthonban és a könyvtárban folyó munka színvonalának emelkedésével is szoros összefüggésben van.”* Nonn György miniszterhelyettes szerint is a falusi kulturális munkát a könyvtár központba állításával, a könyvtáros felkészülésére építve kell megszervezni. ²³¹ Sallai a kedvező mozzanatot megtoldotta azzal, hogy *„ki kell alakítani a falusi könyvtáraknak azokat a funkcióit, amelyek alkalmassá teszik a kultúrotthonba, mint szervezeti keretbe való szoros beillesztésüket.”*

Ő – másokkal együtt – a falusi könyvtárnak mezőgazdasági szakkönyvtári funkciót (is) tulajdonított. Erről többször írt, de ezt sugalmazták a párt- és kormányhatározatok is. *„A falusi és a falu jellegű járási székhelyek könyvtárainak feladata szintén kettős: a népművelési feladatokon kívül el kell látniuk a mezőgazdasági lakosság számára szolgáló szakkönyvtárak szerepét is. Ezen funkció kifejlesztése a jövő évek jelentős könyvtárpolitikai feladata.”* Akkor ezt senki nem vitatta, évtizedes tapasztalat kellett e túlzás illuzórikus voltának felismeréséhez. Később bővítette a funkciórendszert: *„A falusi könyvtárnak kell a funkcionáriusok számára az otthonban folyó kulturális munka minden ágához szükséges segédkönyveket, szakkönyveket (műsorfüzetek, színdarabok, zeneművek, koreográfiák, az előadás propaganda brosrúái, módszertani levelek,*

*útmutatók stb.) beszerezni, illetőleg gyűjteni.”*²³²

Kifejtette, a könyvtár feladata a szakkörök és tanfolyamok résztvevőinek tankönyvekkel, ajánlott irodalommal való ellátása, sőt nemcsak állományával nyújthat segítséget, hanem propagandát fejthet ki a rendezvények sikere érdekében, segíthet a szakköri tagok szervezésében stb. *„A falusi könyvtár említett funkcióinak kifejlesztése a könyvtárat alkalmassá, sőt nélkülözhetetlenné teszi a kultúrotthon számára. Nem elég azonban, ha a könyvtár a kultúrotthonban csak helyet kap, oda szervezetileg is be kell illeszkednie.”* Sallai a falusi kulturális ellátás integrált intézményben való kifejlesztése oldalán állt. Érvelésének sem a népművelők, sem a könyvtárosok körében nem lett igazán fogantatja.²³³

Sallai 1957-ben a falusi könyvtárak gyűjtőkörét megtoldotta: *„a várossal szemben a falu egyetlen könyvtártípusának kell az összes igényt kielégítenie. [...] a könyvtár nem önmagában álló művelődési tényező falun, hanem igen szoros és szerves kapcsolatban kell állnia a népművelési munka egyéb ágaival, s a könyvtár, mint művelődési forrás az egyéb területeken folyó művelődési tevékenységhez is biztosítja azok tartalmi alapját.”* Következtetése: a felsorolt feladatok ellátásához *„a könyvek olyan változatos gyűjtésére van szükség [...] amit néhány száz kötetnyi állomány semmiképpen sem biztosíthat. Korszerű ellátás tehát csak letéti központ vagy nagy állományú mozgókönyvtár (bibliobusz) útján végezhető.”*

Sallai István többször szövelt²³⁴ a falusi könyvtár kultúrotthonban való elhelyezéséről: *„a falu könyvtárszobája legyen a magva, csírája a fejlődő művelődési otthonnak.”* A falusi könyvtár iskolában való elhelyezését viszont *„kényszermegoldásnak érezzük, amely több veszéllyel jár.”*

Sallai már az 1950-es évek közepén arra a következtetésre jutott, hogy *„falusi könyvtáraink munkájában jelentős javulást, további erőteljes kibontakozást mindaddig nem várhatunk, míg járásainkat tovább nem fejlesztjük.”*²³⁵ A téma aktualitását jelzi, hogy – a falusi ellátást a „kétjárásnyi” körzeti könyvtárakra kidolgozó – Sebestyén Gézának is kellett erről írnia.²³⁶

c) A községi könyvtárak „tanácsosítá- sa” 1958-tól

A falusi könyvtárakban a letéti ellátás anyagi-
ak hiányában fokozatosan visszafejlődött, nem
tudta elegendő számban új könyvekkel táplál-
ni a községi könyvtárakat. 1955. január 20-án
jelent meg az 1010/1955. MT. sz. határozat a
községfejlesztési alap létesítéséről (köfa), ez
volt az egyetlen forrás, amelyből a helyi taná-
csok segíthették a területükön lévő könyvtárakat,
ugyanúgy, mint a megyeszékhelyi tanácsok is a
megyei könyvtárt, a járási székhelyek pedig a
járásit. 1956. január 3-án a Komárom Megyei
Tanács VB felkérte a helyi tanácsokat, hogy a
köfából lakosonként egy forinttal támogassák
az állományfejlesztést, összességében legalább
ezer forinttal a könyvtárt.²³⁷

1957. december 18–19-én, a megyei könyvtár-
vezetők negyedéves konferenciáján, Szekeres
Pál minisztériumi osztályvezető bejelentette a
falusi könyvtárak intézményesítését (helyi taná-
csai kezelésbe és fenntartásba adását, későbbi
kifejezéssel: tanácsosítását).²³⁸ *Nyitrai József*
és *Sinay Jenő* szerint,²³⁹ ehhez az 1.091/1954.
(XI. 5.) MT sz. határozat az alapokat lerakta. A
jogszabály melléklete felsorolta, melyeket kell
adott határidőig átadni, köztük Győr-Sopron
megye 196 községi könyvtárát. Ez az 1956-os
forradalom miatt halasztást szenvedett. 1957 de-
cemberében került ismét napirendre, amikor az
MM határozatot hozott az intézményesítésről. A
tanácsosítást Sallai István többször sürgette: „a
falusi könyvtárak továbbfejlődését akkor látjuk
biztosítva, ha [...] intézményekké szervezzük,
amelyek fenntartását helyi erőforrások bizto-
sítják.”²⁴⁰

1957–58 fordulójára eldőlt, hogy a helyi fenntar-
tásba adás tovább nem halasztható. Sallai István
a kellő időben tisztázta a letét és helyi gyarapítás
viszonyát,²⁴¹ fél évvel korábban a tanácsosítás
minisztériumi beharangozójánál.²⁴² Sebestyén
Gézától jól megtanulta az állandóan helyben
lévő törzsanyag (ami származhat helyi gyarapítá-
sból, de lehet ún. „örökletét” is) és a (körzeti
vagy járási könyvtárból küldött és rendszeresen

cserélt, mozgatott) letét kettősségét. Ez a modell
torzult el 1949 után, és már a könyvtárosok sem
hitték el, hogy működhet a csere rendszere, s az
állománymozgatást munkatöbbletnek tekintet-
ték, és ez a hozzáállás a többséget szinte mind-
végig jellemezte.

A tanácsosítást 1958. április 15–16-án, a megyei
könyvtárvezetők konferenciáján jelentették be,
mégpedig kísérletként és Tolna, Fejér és Bor-
sod-Abaúj-Zemplén megyék néhány járására
korlátozva. 1958. június 15-én kezdődött Tolna
megyében, de más megyék is hamarosan hoz-
zákezdtek a munkához. Győr-Sopron megyében
1960 végéig 108 könyvtár került tanácsai kezelés-
be, 1961 végére pedig be is fejezték.²⁴³ Csong-
rádban 1960–61-ben bonyolították le a községi
könyvtárak tanácsai kezelésbe adását. A Krono-
lógia szerint 1954. január 1-jével szűnt meg a
közművelődési könyvtárak számára a közpon-
ti könyvelosztás. Addig élt a körzeti könyvtári
örökség. Azután a megyei könyvtárak irányít-
ották és ellenőrizték a járási, városi és önálló
községi könyvtárak szerzeményezését úgy, hogy
az általuk ellenőrzött megrendelés mehetett a
Könyvtárellátóhoz.

A tanácsai kezelésbe adás kétségtelen előnye
mellett gondokkal is járt, hiszen így elaprózott,
állományukat helyhez rögzítő népkönyvtárak
alakultak ki. Miként a körzeti időszakban, most
sem sikerült az állomány cseréjét megvalósítani.
Az ős okokat 1958-ban Sallai István így látta:
„A rendszer két okból nem alakulhatott ki tö-
kéletes formában: amikor a könyvtárak anyagi
ellátottsága kielégítő volt, könyvkiadásunk volt
egyoldalú úgy, hogy a könyvtárak viszonylag ke-
vés művet kaptak sok példányban. Amikor pedig
változatossá vált könyvkiadásunk, annyira csök-
kent a beszerzési keret, hogy járási könyvtáraink
a rendelkezésükre álló összes használható művet
szétosztották, tehát a központi könyvtárakban
valójában soha sem jött létre a cserét biztosító,
változatos anyagú letéti raktár.”²⁴⁴ Sallai a ket-
tős ellátás mellett voksolt, hangsúlyozva, hogy
„korszerű ellátás csak letéti központi, vagy nagy
állományú mozgókönyvtár (könyvtáruitóbusz)
útján végezhető”, illetve „az eddigi egyoldalú

letéti szemlélet káros, mert akadályozta a helyi jól összeválogatott gyűjtemények kialakítását”, s ezért a helyi „törzsállomány és a letéti állomány együttesen biztosíthatják csak a felsorolt sokoldalú igények korszerű kielégítését.”

Írta ezt akkor, amikor a szakma a falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adására készült. *„Megszerveztük a könyvtárakat, letétbe adtuk őket, de nem tettük a község, a falu tulajdonává. Megkívántuk, hogy a községi tanács tekintse magát a könyvtár gazdájának, de intézményesen nem biztosítottuk a lehetőséget ehhez. [...] létük vagy nem létük, fenntartásuk, fejlesztésük, kiadásaik fedezése, irányításuk stb. a járási, illetve a megyei könyvtárak joga és teendője. Vannak tehát falusi könyvtáraink, falu nélkül.”* – írta az akciót beharangozó cikkében Mihályi Imre.²⁴⁵ Összhangban a minden kulturális intézményt helyi hatóság kezébe adó akkori törekvással: *„A falusi könyvtárügy talpraállítása, megerősítése a letéti könyvtárak önállósításával, helyi tanácsi hatáskörbe utalásával oldható meg.”* Az akciót 3–4 év alatt akarták lebonyolítani, mivel a helyi tanácsok egy része azonnal nem volt alkalmas a gazdaszerepre.

A tanácsosítással önállóvá váló könyvtárak *„a községi tanácsok végrehajtó bizottságának kezelésébe kerülnek [...] (az állománygyarapítás költségei egészben vagy nagy részben, valamilyeni fenntartási költség: bérleti díj, berendezés, felszerelés pótlása, fűtés, világítás, takarítás, fejlesztési kiadások stb. [...] a jövőben elsősorban a községekre hárul. Ez természetesen azt követeli, hogy a Pénzügyminisztérium költségvetési útmutatója a községi tanácsok vb. költségvetésében lehetővé, illetőleg kötelezővé tegye a »könyvtárak« cím előirányzatainak szerepeltetését.”* Mihályi Imre fontosnak tartotta hangsúlyozni, *„megtisztított és feljavított állománnyal [...] kerüljenek a falusi könyvtárak a falu kezelésébe. Természetesen csak azokon a helyeken, ahol a rendszeres és jó működés feltételei adva vannak, illetve ahol ezeket a helyi tanács biztosítja, [...] Ahol a feltételek biztosítása valamely ok folytán nem érhető el, természetesen letéti könyvtár marad.”* Mégis kampány lett a dolog-

ból – mint oly sokszor előtte és utána is a magyar könyvtárügyben! (Bár országosan 4 évig tartott, egy-egy megye egy-két év alatt végzett vele.) A többséget megrészegették az eredmények. *„Az átadott községi könyvtárakban az évi gyarapodás 10–15 kötetről 60–100 kötetre emelkedett, sőt egyes könyvtárakban eléri az évi 200 kötetet is. Ma már háromszor annyi könyvtár van önálló helyiségben, mint amennyi 1957-ben volt. A könyvtárak helyi erőforrásból történő támogatása ugrásszerűen megnőtt”* – sorolta a tanácsosítás kétségtelenül pozitív hatásait a minisztériumi munkatárs – túl gyorsan.²⁴⁶ Ám Tóth Árpád azt is hozzátette: *„Rendkívül hibás szemlélet volna azonban a tanácsi tulajdonba adás eredményeit csupán az anyagi megerősödésre leszűkíteni. Az átadás a könyvtárak tartalmi munkájában is lehetőséget teremt, [...] alkalmassá válnak arra, hogy magasabb színvonalon, differenciáltabban szolgálják a helyi igényeket, szerves részévé váljanak az adott község egységes művelődési munkájának.”* Felhívta a figyelmet az elaprózottságra, a fölösleges párhuzamosságok felszámolását javasolta: *„célszerűtlen, hogy egy-egy kis és közép nagyságú községben (5000 lakosig) 4–5 szerv tartson fenn könyvtárat.”*

Aligha véletlen, hogy Sebestyén Géza – a téma történetének, elméletének tudója – Sallai figyelemztetése után két évvel ismét a letéti rendszer aktualitásairól írt.²⁴⁷ Széles kitekintésű írása arról is szólt, hogy *„az új, demokratikus könyvtárpolitika a művelődési egyenjogúság megteremtését tűzi ki célul. [...] Ebben a koncepcióban nem tarthatjuk fenn a kétféle könyvtári ellátás rendszerét: nagy választék (vagyis a korszerű műveltség egésze) a városon élőknek és szegényes pár száz kötet a falusiaknak. Szabó Ervinék már a század elején frontot alakítottak [...] a 'szellemi népkönyha' rendszere ellen. [...] S ha a kiskönyvtár alkalmatlan szervezeti formának bizonyult (önmagában) világszerte, még inkább az a mi fejlődésünk távlataiban.”* Emlékeztetett az 1949-ben kiadott *Útmutatók a körzeti könyvtár számára* című segédletre, amelyben úgy tervezték, hogy minden faluban kettős könyvtár legyen: 1) a helyi tulajdont alkotó törzsanyag,

2) az ideiglenesen odahelyezett – lehetőleg havonta cserélendő – letét. „*Csak hogy a fejlődés nem a várt irányba bontakozott ki. Először is: nem jött létre a 'törzsanyag' [...] S nem lévén helyi anyag, a kihelyezett állomány megrekedt – sokszor örökre – ugyanazon a helyen. Szó sem volt nemhogy havi, hanem még éves cseréről sem.*” Ennek szellemében – noha maga is „*döntő fordulatként*”, „*új fejezetként*” ítélte meg – kifogásolta, hogy a „*tanácsi kezelésbe adás megindulása után nem egy helyen felvetették [...], hogy szüntessük meg a letéti rendszert.*” Ez azért hibás, mert „*az érvelés a letét 'törzsanyag pótló' szerepéből (a tényleges helyzetből) indul ki, s nem számol a letéti rendszer tulajdonképpeni értelmével.*” Szerinte „*az igazi letét feltételei most teremődnek meg. Csak mostantól kezdve van meg a lehetősége annak, hogy a járási könyvtár a maga sajátos munkáját végezze (nem pedig a községét pótolja). Viszont ezentúl valóban «csak a mozgó, időnként kicserélt letéteknek van értelmük».*” Sebestyén a tanácsi kezelésbe adást a helyi (leg vásárolt) törzsanyag és a járási szintről biztosított letéti csere kivitelezési lehetőségeként, a korábbi mulasztások pótlására tartotta alkalmasnak. Mégis az történt, hogy a letét pénzügyi fedezetét megszüntették.

Igen tanulságos a letét megszüntetését szorgalmazó vélemények csokorba gyűjtése. 1. Nem mindenütt rendelkeznek a kérdés eldöntéséhez szükséges könyvtárpolitikai koncepcióval. 2. Érzékelhető a helyi sovinizmus: a helyi gyűjteményfontosságát előbbre helyezik a letéti alap szerepénél (Sebestyén azzal magyarázta a helyi és a letéti alap kettéválasztását, nehogy a vidéknek csak a maradék jusson!). 3. „*Szerepet játszik itt-ott a könyvtárosok kényelemszeretete is*” (a letéti munka, főleg cserével fárasztó munka). 4. „*Tetszetős félreértés az is, hogy a letétet a könyvtárközi kölcsönzés fogja pótolni.*” Sebestyén elmagyarázta (újra!) a törzsanyag, a letéti anyag és a könyvtárközi kölcsönzés anyaga (utóbbi a nagyon ritkán keresett művek, egyedi dokumentumok iránti igények kielégítésére szolgál) különbségét, majd sorra vette a tisztázatlan kérdéseket. Így pl. azt, mekkora nagyságrendtől képes a he-

lyi gyűjtemény önállóan boldogulni. A kérdésre „*nehéz elméletileg válaszolni*” – írja, majd hat pontban felsorolja az általa fontosabbnak ítélt tennivalókat, illetve döntési lehetőségeket, miközben szinte hangosan töpreng, gondolkozik: „*ki kell dolgozni a letéti állomány gyűjtőköri útmutatóját*” (példányszám, az optimális letéti raktár kötetszáma, a cserék időközei): „*Íróasztal mellől bajos lenne ezt eldönteni.*” Egységcsomagok kellenek-e vagy egyedi összeállítások? „*Jó lenne párhuzamosan mindkét módszert kipróbálni.*” Fontos és tisztázandó kérdés az is, hogy ki lássa el a külterületeket? (A járási vagy a községi könyvtár?) „*Ismét kísérlet lenne célszerű.*” Kapcsolódott Sebestyénhez Mezei György, aki szerint²⁴⁸ egyfelől a letéti anyag maradéka gyakorlatilag használhatatlan, másfelől a pénzügyi szervek nem engedélyezték a megyei és a járási könyvtárakban a községek további ellátásához költségvetési előirányzatot. Ezért és az adminisztráció egyszerűsítése végett a külön leltárkönyvek eltörlését, pontosabban a helyi anyag és a letét megkülönböztető elkülönítését javasolta: „*lényege abban áll, hogy a megyei, járási könyvtárak teljes állományát egységes egészként fogjuk fel.*” A javaslatot a minisztérium elutasította, mondván: ez az egyes könyvtáraknál „*a letéti rendszer elsorvadását hozná magával.*” Mezei György szerint új igényként jelentkezett náluk a községi könyvtárak egymás közti cseréjének lehetővé tétele, s ezért a mosonmagyaróvári járás területén „*előre meghatározták a cseretársakat, és már a szerzeményezésnél úgy járnak el, hogy a két könyvtár állománya egymást kiegészítse.*” Ez a módszer szerény lépés lett volna a leülepedés mérséklésére, a pazarló önálló gyarapítás hátrányainak csökkentésére. Mezei felvetette – az eredetileg a puszták, tanyák stb. ellátására szánt s 1958–59-ben a megyei könyvtáraknak juttatott – művelődési autók bevonását a letéti cserék lebonyolításába, a fiókok ellátásába. Ez meg is valósult, hiszen a kisközséges megyékben a tanyányi lakott területek már önálló községek lettek, vagyis a művelődési autók eredeti célja (az ellátatlan területek kulturális ellátása) itt kisebb mértékben jelentkezett.

Borsod megyében 1960-ban a települések 22%-a 500 alatti letét, további 31%-a 500–1000, újabb 28%-a pedig 1–2000 közötti, vagyis 81%-a 2000 lakos alatti volt. Ezért a megyei könyvtár igazgatója vívódva feltette a kérdést: „*érdemes-e az 5–600 lakosú kis községeket tanácsi kezelésbe adni, lehet-e a kis községekben gyűjtemény jellegű állományt kialakítani?*” S rögtön válaszolt is. „*Az a véleményem, hogy nem, [hiszen] ezer főn aluli községekben nincs szükség még a törzsállomány fogalmkörébe tartozó művek maradéktalan beszerzésére sem.*”²⁴⁹ A könyvelés oldaláról a tanácsi kezelésbe adás nemcsak Borsodot, hanem valamennyi megyét újabb dilemma elé állította – s ez lett az 1960-es évek elejétől a közkönyvtári terület egyik permanens problémája.

d) A járási könyvtáraknak is voltak működési zavaraik

Sebestyén Géza többször utalt arra, hogy a körzeti könyvtár (két)járási könyvtárnak felelt meg. (Megyeihez sohasem hasonlította.) Minek szánták hát a járási könyvtárt? (Fél)körzetinek? (Mivel az eredeti tervek szerint két-három járásra jutott volna egy körzeti könyvtár.) Vagy a megyei könyvtár kicsinyített másának? (Ezt sugallta az 1953-ban kiadott megyei, és még inkább az 1954-es járási könyvtári működési szabályzat. A megyei könyvtárak nagy többsége sokáig egyúttal a központi járás könyvtára is volt, amelyeket később választották le róla több megyében.)

A járási könyvtárak többsége (főleg ahol nem volt körzeti és/vagy városi előzmény) alig volt más, mint a népkönyvtárak. A minisztertanácsi határozat az előbbi kérdésekre nem adott választ. A járási könyvtárakkal eleinte az volt a gond, hogy sokat kellett (volna) belőlük szervezni. Ez sok pénzzel és munkával járt, s emiatt – meg azért, mert kiderült, hogy a székhelyek nem mindenütt tudnak gondoskodni a feltételekről – lassították és halasztották megszervezésüket. Így történhetett meg az, hogy a járási könyvtárak lényegi vonásainak gondjai csak később merültek

fel. Ki más, mint Sallai István fogalmazta meg elsőként, s – már az 1960-as évtized derekán – igazi választ is ő adott, hogyan értelmezzük a járási könyvtár szerepkörét. Az 1950-es években a kérdéseket tehették fel.

Sallai 1954-ből származó értékelését korábban már idéztem, amelyben a hálózat leggyengébb láncszemeinek minősítette a járási könyvtárakat „*a hálózat kiépítetlensége, a meglévők dologi ellátottságának elégtelensége, a könyvtárosok képzetlenségéből [fakadó] könyvtári munka alacsony színvonala miatt.*” Sürgette a megerősítésüket „*figyelembe véve funkcióik eltérő voltát.*”

Hamarosan kiderült, hogy nemcsak a megyei könyvtárak minőségi fejlesztése sürgető, hanem – miközben még a hiányzókat is pótolni kell – a járásiak is megerősítésre várnak. A falu ellátása szempontjából nem a megye a kulcskérdés (legfeljebb amennyiben a központi járási feladatokat is ellátja), hanem a járási könyvtár. Akárhogy is forgatjuk, a körzeti könyvtár utódai járási könyvtárak. Sallai hamarosan külön írást szentelt a témának,²⁵⁰ s ebben a falusi könyvtárak felől közelített témájához, s a népkönyvtárügy kulcskérdésének nevezte fejlesztésüket. Megállapította, hogy a legtöbb járási könyvtár gyengébb eredményeket produkál, alacsony a munkájának színvonala, gyenge a gyarapító munkája, s a katalógusai sem felelnek meg az igényeknek. A korra jellemző módon azért kárhóztatta őket, mivel „*befelé fordulás mutatkozik, ami észrevehető egyes megyei könyvtárainkban is, de a járási könyvtáraknál erősen szembetűnő: a hangsúly a hálózati módszertani tevékenységről erősen a helyi tevékenység irányában tolódott el.*” Amikor a járási könyvtárak legfontosabb munkaterületének a falusi könyvtárak rendszeres ellenőrzését, könyvekkel való jobb ellátását, módszertani, hálózati munkáját nevezte, Sallai is a körzeti könyvtárak, a hálózati ellátás felől értelmezte feladatukat. A hiányzókat pótlását, a könyvvel való bővebb ellátást sürgette, vagyis az akkori viszonyok között keresett kiutat. Jobb munkaszervezést sürgetett, s hiányolta, hogy a működési szabályzat szerinti feladatkörök elosz-

tása a legtöbb esetben nem történt meg, a vezető alig végez könyvtári munkát, s a hálózatot a szervező irányítja – ötletszerűen. Igazi könyvtári munkát csak a kölcsönző végez, ezért feldolgozó munkáról szó sem lehet. „*Sok járási könyvtárban mindenki mindent végez.*” Megállapította, „*Járási könyvtárainkon is múlik, hogy a falusi könyvtárak nem épültek bele szorosabban az általános népművelési munkába, sok helyen kívül rekedtek a kultúrotthonokon.*” Harmadsorban a hálózati módszertani munka erősítését, a megyei könyvtárak ez irányú segítségadását sürgette.

Mások reflexióira adott válaszában Sallai a minisztérium, a tanácsok és a megyei, valamint a járási könyvtárak összefogását szorgalmazta. Ekkor a helyi és a hálózati tevékenység különállása és konfrontálása volt az alapkérdés. Egyelőre szóba sem kerül(het)jt, a körzeti könyvtár eredeti szándékának a megvalósítása: a nyugati példák nyomán a városi szintű választék megteremtése a falu ellátására (is) – s ez feladata volna a körzeti örökösének, a járási könyvtárnak is. Nem vitás, hogy a hálózati, módszertani munka alapjait akkor kellett lerakni.²⁵¹

A hazai könyvtárak bemutatása céljából indított sorozatában Sebestyén Géza szintén a falu ellátása szemszögéből írt a járási könyvtárakról.²⁵² Ő mindig is abból indult ki, hogy a falusi lakosságot a korszerű társadalomban ugyanazok a művelődési lehetőségek, esetünkben könyvtári szolgáltatások illetik meg, mint a városit. Ezt kevesen értették meg akkor, sőt, azóta is. Sallai írására hivatkozva megállapította, hogy a járási könyvtárak komoly eredményeket értek el a helyi tevékenységben [vajon így volt-e?! TGY], ám, ha ez háttérbe szorítja a faluval kapcsolatos munkát, a járási könyvtár lényege vész el. Vagyis mindkettő a járási könyvtár falut ellátó funkcióját tekintették elsődleges tényezőnek, a székhelyük ellátását másodlagosnak. A kettő szembeállításuk akkor talán érthető volt. Jó évtized kellett Sallai kiutat jelentő felismeréséig: a járási székhely a környező települések belvárosa, könyvtára annak a központja.

e) 1959-ben művelődési autók is indultak

Sebestyén Géza a körzeti könyvtári ellátás szervezésének tekintette a bibliobuszt, a mozgókönyvtári ellátást. Az állomány mozgatása nélkül ugyanis nem biztosítható gazdaságosan a megfelelő választék. A rendszeres csere és a helyben hiányzó művek pótlása járművet igényelt. Ám a többszöri erőfeszítések ellenére sem autóbust, sem teherautót nem sikerült munkába állítani. A körzeti korszakban csak a motorkerékpárig jutottak el, ezekkel azonban csupán hálózatgondozó munkát lehetett végezni: állománygyarapítást, -mozgatást nem. A megyei-járási hálózatok is ilyenek használatára kényszerültek eleinte. Mivel a hálózat csak a legkisebb lakott helyek ellátásával lehetett teljes, a hálózatszervezés utolsó időszakában ezt az ún. művelődési autók beállításával oldották meg.

A mozgókönyvtári ellátás bizonyos formája Magyarországon már több mint száz éve megvalósult, előfordult.²⁵³ Az állomány valóságos mozgatására azonban 1945-ig kellett várni, amikor Budapesten megindult az első erre szánt villamos. Az ilyen egyedi próbálkozások után átfogó mozgóellátás csak 1959-ben indult a művelődési autók beszerzésével és munkába állításával, amely elsősorban Szekeres Pál minisztériumi osztályvezető kitartó fáradozásának volt köszönhető.

A művelődési autók ugyan a tanácsi kezelésbe adást is segítették, eleinte azonban főleg a könyvek-könyvtárnak a külterületi lakott helyekre (tanyák, puszták, majorok) való eljuttatását célozták a megyei könyvtáraknak adott járművek. Elsőként 1958. december 20-án Csongrád megye, majd a megyei könyvtárvezetők 1959. április 21–23-án tartott konferenciája keretében további 13 megye jutott Moszkvics-furgon típusú gépkocsikhoz, végül 1959. július 30-án pótolták Fejér, Heves, Komárom, Tolna és Zala megyék kimaradását. Így a tervezett 2 év helyett 7 hónap alatt az MM ellátott gépjárművel minden megyét.²⁵⁴ A hatalmas határú, tanyavilággal rendelkező Hódmezővásárhelyen 1959.

január 1-jén lépett munkába Csongrád megye, egyben az ország első művelődési autója. A második 1962-ben kezdett dolgozni, 1963-ban pedig már öt művelődési autó működött a megyében úgy, hogy segítségével 60 állomáson 3646 olvasónak 35 057 kötetet kölcsönöztek, 496 játék-, és 360 ismeretterjesztő filmet vetíttek, 30 ismeretterjesztő előadást tartottak.²⁵⁵

A művelődési autó komplex szolgáltatásokat nyújtott a kultúrától szinte teljesen elzárt helyeken élők számára – megvalósítva Sallai István elképzelését, hogy a kis települések kulturális ellátását könyvtárra építve célszerű megoldani.²⁵⁶ Azonban az akkori felfogásnak megfelelően, ezt sem a megyei könyvtár teljes állományára építve, hanem a letéti raktáron lévő, esetleg a művelődési autó számára rendelt, a falvakéhoz hasonlóan szegényes módon oldották meg – alkalmanként ládákból szállított egy-két száz kötetnyi választékból.

Később más megyék is kaptak több gépkocsit, s nagyobb rakterűek (Nysa, Latvija) is munkába álltak. A művelődési autók nemcsak könyvet kölcsönöztek, hanem filmet is vetítettek (gyakran a villannyal nem rendelkező állomásukon aggregátorral), ismeretterjesztő előadásokat és más rendezvényeket szerveztek. Az autókat a megyénként eltérő adottságoktól függően, egyre inkább bekapcsolták a letéti könyvtárak számára történő szállításba. A kis lakott helyek ellátása viszont később okafogyottá vált: az ott lakók elvándoroltak, elnéptelenedtek ezek a települések, s a művelődési autók mindinkább állománymozgatást végeztek, illetve segítettek a megyei vagy a járási könyvtár szervező és módszertani munkáját. Igazi bibliobuszra az 1970-es évekig kellett várni.

A hálózatszervezés mérlege

1954 végéig be kellett volna fejezni a járási könyvtárak szervezését, de addig csupán 83 járási könyvtár alakult meg, a megyeszékhelyi járásokkal együtt száz járásnak lett könyvtára határidőre. Fejér, Győr-Sopron, Komárom és

Vas megyében valamennyi járási könyvtár létrejött. Zalaszentgróton, Mezőcsáton, Balatonfüreden, Kunszentmiklóson 1955 januárban, Szentendrén április 1-jén, Tabon május 1-jén, Nyírbátorban október 1-jén, Pécsváradon december 16-án, Tapolcán 1956. január 1-jén nyílt járási könyvtár.²⁵⁷

Az 1956. évi 5. sz. tvr. megjelenése idején a területi közművelődési könyvtári hálózat nem volt befejezett. Az MSZMP KB 1958. augusztus 25-én kiadott művelődéspolitikai irányelvei továbbra is a hiányzó járási és falusi könyvtárak pótlását, továbbá az ipari gócpontok, munkáslakta területek és a tanyavilág könyvvel, könyvtárral való ellátását szorgalmazták. 1957. szeptember 1-jén Sztálinváros hivatalosan járási székhellyé vált, illetve két és fél év szünet után ekkor lett Lentiben valóban járási könyvtár. 1957–1960 között 18 járási könyvtár alakult. Ezzel lett teljessé a járási alhálózatok sora. Számuk a járások megszüntetéséig hullámozott. Még be sem fejeződött kiépítésük, 1954. október 31-én a kőszegi, 1956. február 1-jén a balatonfüredi járás megszűnt, vele könyvtárának funkciója is, vagyis a település közigazgatási rangjának megfelelően városi, illetve nagyközségi könyvtárrá lett. 1970-ig bezárólag további mintegy 30 járás szűnt meg, s vele könyvtára városi vagy nagyközségi könyvtárrá minősült át.²⁵⁸ A járási könyvtárak szervezése az 1960. január 1-jén alakult jászapáti és encsi, a 14-én indult kunhegyesi és a májusban szervezett biharkeresztesi könyvtárral fejeződött be. 1952-ben a 138 közül a 17 megyeszékhellyel együtt együtt – 62-ben alakult járási könyvtár. Ezeket követte 1953-ban 30, 1954-ben 8. Határidőig száz járásban alakult meg a járási könyvtár. A többi közül 1955-ben 8, 1956-ban és 1957-ben 2-2, 1958-ban és 1959-ben 6-6, végül 1960-ban 4.²⁵⁹ Am nemcsak létesültek, hanem meg is szűntek járási könyvtárak az ötvenes években, mivel maguk a járások szűntek meg. Így 1952 augusztusában az évtized végéig a következő tíz járást számolták fel: balatonfüredi, csongrádi, kemecsei, kőszegi, kunszentmiklósi, nagylétai, ricsei, sárospataki, téti, villányi. Közülük csak

Balatonfüreden, Kőszegen, Kunszentmiklóson és Téten működött járási könyvtár, a többi helyen meg sem alakult.

A járási könyvtárak szervezésének visszafogása idején, 1953-1954-ben jelentős fejlesztést hajtottak végre: a nagyobb településeken főhivatású könyvtárossal működővé szervezték át a községi könyvtárt. 1953. december 31-én – a 19 megyei, 75 járási és 14 városi könyvtár mellett – 46 településen működött önálló községi könyvtár. (Akkor 3650 népkönyvtár volt az országban.) A Kronológia szerint 1954. december 31-én már 126 önálló községi könyvtár volt. Ez azt jelenti, hogy a tervezett 98–99 helyett ebben az évben 80 létesült. Közülük Sellye, Mór, Kapuvár, Szentgotthárd még 1954-ben, 1955-ben Mezöcsát és Balatonfüred is járási könyvtárrá lépett elő. Kazincbarcika 1954-ben, Tata pedig 1955. január 15-én városi könyvtár lett. Valójában 85 önálló községi könyvtárt szerveztek,²⁶⁰ Csongrád megyében pl. 1954-ben tízet.

A távlati fejlesztések megalapozottsága érdekében az 1957. december 31-i állapotnak megfelelően nagyszabású, minden nem-magán könyvtárra kiterjedő statisztikai adatfelvételt végeztek.²⁶¹ Az 1949-ben indult rohamos fejlődés 1954-ig tartott,²⁶² utána nem volt erős ütemű.

1957. december 31-én 4229 (akkori néven: területi) állami/tanácsi könyvtár működött 5 705 190 állományegységgel. Ebből 5 331 550 a könyv, 109 821 a bekötött és 45 020 a kötetlen hírlap és folyóirat. Még talán a 131 ezer aprónyomtatvány és a több mint 63 ezer egyéb dokumentum az említésre méltó.²⁶³ De csak 3 522 538 könyv, 95 595 bekötött és 29 177 kötetlen folyóirat volt feldolgozva, az összesnek jó 70%-a. A területi közművelődési könyvtárakban 5123 fő dolgozott: közülük 977 volt főfoglalkozású, 153 mellékfoglalkozású és 3993 tiszteletdíjas. A fő- és mellékfoglalkozásúak közül 205 rendelkezett egyetemi vagy főiskolai könyvtáros diplomával, 148 végzett könyvtárosi tanfolyamot, míg 296 ún. technikai minimumvizsgát tett.²⁶⁴

1957-ben a területi közművelődési könyvtáraknak 768 809 beiratkozott olvasójuk volt, s abban az évben 15 837 499 könyvtári egységet

kölcsönöztek. 1957-ben 361 597 könyvvel, 2639 kötött, 2684 kötetlen időszaki kiadvánnyal, összesen 371 869 dokumentummal gyarapodott a hálózat.²⁶⁵

Egy KSH-összeállítás rámutatott arra, hogy a megyei könyvtárak állománya egyenetlen volt: „6 város [Nyíregyháza, Hódmezővásárhely, Szombathely, Székesfehérvár, Békéscsaba, Tatabánya] közül Székesfehérvárott és Békéscsabán a legmagasabb, 100 lakosra több mint 90 jut ezekben a városokban. Ezzel szemben Szombathelyen csak 53, a többi városban 60–65.”²⁶⁶ (Ez Kaposvárott 92, Egerben 83, Szolnokon 77, Veszprémben 56 kötet volt.²⁶⁷)

Az összeállítás mutatja a könyvtárak számának évenkénti alakulását is: 1950: 1739, 1951: 2972 (1950 %-ában:171), 1952: 3417 (197%). 1953-tól lelassult a növekedés: 3860 (222%), 1954: 4333 (249%), 1955: 4461 (257%), 1956: 4474 (257%) és 1957. június 30-án 4264 (245%) volt a könyvtárak száma.²⁶⁸ 1956 végén a 19 megyei könyvtár mellett 90 járási, 41 budapesti kerületi, 17 városi, 97 önálló községi, 3660 letéti könyvtárt (amelynek nincs önálló költségvetése) tartottak számon és 550 valamely megyei, járási, városi és önálló községi könyvtári fiókot. Ez összesen 4474 területi közművelődési könyvtárt jelent.²⁶⁹ Egy megyei könyvtárra 31 957, járási-ra 7024, budapesti kerületi könyvtárra 20 598, vidéki városira 20 012, önálló községire 2602, letéti könyvtárra 415 kötet jutott.²⁷⁰ 1956-ban az olvasók száma átlagban: megyei könyvtárban 3660, járási könyvtárban 1068, budapesti kerületi könyvtárban 3054, vidéki városi könyvtárban 1200, önálló községiekben 584 és a letéti könyvtárakban 133 fő volt.²⁷¹ 1950 és 1956 közt a könyvtárak száma 245%-kal, a könyvállomány 379%-kal, az olvasók száma 381%-kal, a kölcsönzött köteteké 402%-kal nőtt.²⁷² Utóbbi mutatja, hogy a feltételek javulása nem érte el a használati mutatók növekedését.

A hálózat kiépítése nagy feladat volt. Lehet (és az utókor számára tanulságként kell is) sok mindent vitatni. A tényeket azonban eltagadni nem lehet. A kis, elmaradott ország a könyvtárügy fejlesztésében erején felül teljesített. A könyv-

tári rendszer kiépítése – különösen, ha szinte nulláról indul –, nem kis feladatnak, nagy megterhelésnek bizonyult. Hiába volt meg hozzá a szakemberek nagy elszántsága mellett a politikai szándék is. Már a körzeti könyvtárak esetében kiderült, hogy a nagyszabású tervek megvalósításához hiányoznak a szükséges feltételek. A könyvtárügy irányítói 1952-ben abban reménykedtek, hogy az új koncepció, a „szerkezetváltás” új forrásokat nyit meg, újabb lendületet ad a nagyarányú fejlesztésekhez. S ez bizonyos fokig meg is valósult. (Később azonban hiába nyúltak az új ötletek, új jogszabályok bűvös eszközéhez, az így nyert helyzeti energia átmeneti sikereket hozhatott ugyan, de hosszabb távon kifulladás.) Csakhamar előjöttek a korábbi nehézségek, és újak is támadtak. A megyei könyvtárak szervezése egyetlen rohammal, még terv szerint sikerült – legalábbis számszerűleg. A várt színvonal eléréséhez azonban sok évre volt szükség. A járási könyvtári rendszer kiépítésére a három év túl kevésnek bizonyult, s nyolc, kilenc év kellett hozzá. A megmaradt városi könyvtárak is csak névleg voltak azok. Az önálló községi könyvtárak megteremtése – a könyvtáros függetlenítésével – dicséretes huszárrohammal történt, de csak mennyiségileg. Az első – nem egészen egy évtizednyi – időszakról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a megyei-járásai hálózatok Magyarország letragikusabb időszakában születtek, sárban fogantak, mint három évvel korábban a körzeti könyvtárak. 1952-ben tipikusan szocialista, a későbbiekben is gyakorolt megoldással próbálták orvosolni a körzeti és a városi könyvtáraknál egyaránt meglévő, de nem egyforma bajokat. Nem a betegségeket, a beteg szervezetet gyógyították, hanem az egész szervezetet próbálták kicserélni. Nem azt a gyengeséget orvosolták, hogy a körzeti könyvtárak mindinkább képtelenné váltak rájuk bízott feladatok ellátására, s nem voltak elegendő számban és eléggé erősek. Megerősítésük helyett inkább a közigazgatási rendszerbe tagolva megszüntették őket, pedig a körzetek közigazgatási határokat nem sértettek, nem léptek át, igaz, nem minden járásnak jutott belőlük. És a gyenge városi

könyvtárakat nem a feladataiknak megfelelő szintre fejlesztették, hanem összepárosították a szintén gyenge körzetiesekkel. Nem a városokat tették alkalmassá könyvtár fenntartására, hanem inkább elvették tőlük, a feladatot egy szinttel feljebb telepítették, a megyei és járási tanácsokhoz kapcsolták a könyvtárfenntartás jogát és terhét. Nem a körzeti könyvtárakat tették a helyi szolgáltatások letéteményesévé (ahogy több helyen óhatatlanul is kialakult), hanem egymás mellé helyezve, a hálózati feladatoktól külön működtették a helyi részleget, kettős intézményt hoztak létre. A falusi könyvtárügy szolgálatára létrehozott körzeti könyvtár több járást látott (volna) el. 1952-től elvileg ez a hatókör egy járásra szűkült le, 1952-től pedig decentralizálás történt tekintet nélkül arra, hogy a járási székhelyek nagyobb hányada igen alacsony lélekszámú volt.

Magyarországon máig álságos a könyvtárfenntartás decentralizálása, bármily néven nevezett önkormányzathoz kapcsolása. A könyvtáraknak a településekhez, a közigazgatáshoz kapcsolása megtévesztő, mert a könyvtárak igazi fenntartója mindmáig a központi hatalom, az állam. Mindig is ez hozta létre a könyvtárakat, ez oszt pénzt a közigazgatási szerveknek. Az önkormányzatok/tanácsok nem, nem ők döntenek érdemben a könyvtárak sorsáról, csupán a központi pénzből végrehajtják a központi előírásokat. Amíg fennmarad a feudális, központi (újra) el- vagy leosztás (persze nemcsak a könyvtáraknál, hanem más téren is), addig a helyi közösség akarat nem, vagy csak kis mértékben érvényesülhet. Ezért (is) a hazai könyvtárügyben felértékelődik, majdnem egyedüli megkülönböztető jelentőségűvé válik a vezető és néhány vezető könyvtáros szerepe, aki ügyesen talál vagy nem talál kiskapukat a helyileg kínáló csekély helyi anyagi lehetőségek, források megkaparintására. Vagy ők bírják rá különféle trükkökkel hivatali főnökeiket központi pénzek megszerzésére, vagy szereznek tőlük engedélyt valamilyen központi támogatás kijárására. Az utóbbi húsz évben pályázati rendszerrel álcázzák ugyanazt!

1949-ben az addigi rendszertelenséget egyfajta rend váltotta fel. Az előző öt évtized egymástól

független és összehangolatlan könyvtáralapításait, az együttműködés hiányát váltották fel azzal, hogy egy (a szakszervezetek „különutas” volta miatt két) csatornába terelték. 1952-ben decentralizáltak, de úgy, hogy a központi könyvtárpolitika (norma, jogszabály) végrehajtására redukálták a helyi feladatkört, mégpedig többnyire kapkodva, és merev sémákhoz ragaszkodva ezt hajtották végre. Ám a leírtakból talán látszik, hogy a sémákat sem igazán sikerült megvalósítani. A hivatalos könyvtárpolitika hibázott, amikor a városban működő könyvtárak összevonása után lemondott ezek tudományos könyvtárrá fejlesztéséről (a public library központja valamely szaktudomány vagy az általános tudományosság megtestesítője!). Helyette a kölcsönzésre alapozott népkönyvtárakhoz tették hasonlatossá, züllesztették le még a nagyobb múltú, potenciálisan ezt a lehetőséget magukban hordó városi könyvtárakat is. Ezt a felfogást és gyakorlatot a megyei, városi-járási könyvtárak évtizedekig nyögték.

Azt kifogásoljuk, hogy két gyenge felet, a körzeti és a városi könyvtárt úgy házasították össze, mintha a két szegény frigyéből erős család jöhetne létre. Sőt, esküvőt tartottak (díszes avatást, könyvtárnyitást), összeköltöztették a két felet, de az egybekeltek násza nem történt meg, és a házastárak továbbra is külön-külön látták el magukat. Igaz, azt is megtiltották nekik, hogy egymás eszközeit használják (ld. a külön helyi és a letéti állomány, sőt a városi fiókkönyvtárak elkülönített tápanyaga). Valójában nem a házasság ellen szólunk, hanem amiatt, hogy ez idő előtt történt, középkori módra, amikor csenevész gyerekeket adtak össze, akik még nem értek meg a családalapításra – tehát idő előtt, feltételek hiányában tűztek ki számukra elérhetetlen célokat. Ráadásul az igazi szülőket (a helyi önkormányzatokat) kizárták abból, hogy segítség megerősödésüket. Azon is lehet vitatkozni, valamennyi akkori járás(i székhely) alkalmas volt-e feladatára. A szinte azonnal megkezdődött járásmegszüntetések, új járáshatárok kijelölése arra utal, hogy nem!

Talán a leírtakból az is kitetszik, hogy számos

hibára, hiányosságra korán felfigyeltek a java könyvtárosok, s különböző módon próbálkoztak javítani, módosítani a korlátozó adottságokon, tágítani a szűk mozgásteret. A megyei-járási könyvtári hálózatok első évtizede számos olyan kezdeményezést fel tud mutatni, amelyek azt bizonyítják, főleg a megyei könyvtárak vonatkozásában, hogy ezek elindultak a valóban megyeivé válás irányában, bár a tartós eredmények eléréséhez az 1960-as évtized nagy erőfeszítéseire volt szükség. Azt mindenesetre jogosan mondhatjuk, hogy a kezdetben egymástól alig vagy legfeljebb méretben különböző könyvtárak már abban az időben el kezdtek differenciálódni, hierarchiába rendeződni. Hellyel-közzel még a rossz emlékű népkönyvtári keretből is kezdtek kinőni, ámbar a régi ruha levetése nem volt könnyű.

Az 1960-ig tartó korszak értékelése nem könnyű, nem egyértelmű és valószínűleg később is vita tárgya lesz. Kovács Máté a korszak végén írta: „*Ha az átalakítás hevében voltak is benne elmaradások vagy túlzások, s itt-ott torzulások is, a fejlődés máris rendkívüli mennyiségi gyarapodást és alapvetően új minőséget hozott.*”²⁷³ Sallai István 1974-ben írt történeti áttekintésében, a letéti ellátásnak a tanácsosításkor bekövetkezett elsorvasztásáról így nyilatkozott: „*Egy korszerű elgondolás esett áldozatul a pillanatnyi előnynek, s előállott a népkönyvtár szocialista változata, amely ugyan összehasonlíthatatlanul többet nyújt, mint elődje, de mégiscsak olyan rendszer, amely állományát önmaga gyarapítja. (Vízvezetékrendszer helyett most már bővizű, de mégis önálló kutak rendszere!)*”²⁷⁴ Emiatt is vált az 1960–70-es évtized fő feladatává a falu könyvtári ellátásának megfelelő módozatainak kimunkálása.

Megfontolásra érdemes Csúry Istvánnak a korszerű közművelődési könyvtárról 1968-ban folytatott vitában kifejtett véleménye is.²⁷⁵ Szerinte a hazai, a háború után is elaprózott, szektás, porosz népkönyvtárügy szükségszerűen lett olyan, amilyen – következően az 1945 utáni körülményekből. Csak úgy juthatott a legeldugottabb helyre is könyvtári szolgáltatás, ha szinkronban volt a társadalmi és kulturális fejlődéssel. Csúry

azt is állította, hogy nem is szükséges mindenütt public library. A kiskönyvtárak maradjanak csak az olvasás terjesztői, igaz, ehhez is fejlesztés szükséges. Csúry figyelmeztetett, hogy a közművelődési könyvtárak iránti igény nem lineárisan fejlődik: „*megmaradnak (sőt a fejlődés ellentmondásossága folytán képződnek is) olyan szociokulturális rétegek, amelyek könyvtárilag ellátatlanok, amelyeket ezután kell olvasásra nevelni, vagy amelyek (pl. életkori vagy települési tényezők miatt) nem is fejlődhetnek igényes olvasókká.*”

Összességében úgy látszik, hogy a megyei-járásai könyvtárhálózat kapkodva előkészített, elméletileg nem kellően végiggondolt volt, ráadásul nem kellő tárgyi és személyi feltételek mellett, túl gyorsan alakítottak ki. Egy-két év múltán már előbukkantak a hibái és hiányosságai, a rendszer repedései. Kijavításuk érdekében sok minden újra kellett gondolni. Ennek következtében 1961 után is nem kevésbé izgalmas bő egy évtized következett. Kovács Máté ismert összefoglalójában 1960-ban úgy ítélte meg: „*Szervezeti keretei jól kialakultak, s az elkövetkező években a további kiegészítések számára jó alapot adnak.*”²⁷⁶

Irodalom, jegyzetek

204. SALLAI István: A megyei és járási könyvtárak néhány időszaki kérdéséről = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. (augusztus) 169. p.
205. Mit vár a hároméves tervtől? = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. (augusztus), 161–166. p.
206. A vidéki állami közművelődési hálózatunk fejlődésének útja = A Könyvtáros, 1957. 5. sz. (október) 325. p.
207. Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. október 7-i ülésén tárgyalta „A vidéki közművelődési könyvtárak helyzete” című anyagot Sallai István előterjesztésében. Az ülés jegyzőkönyvéből (de előterjesztés hiányában) az sejthető, hogy hasonló gondolatokat fogalmazott meg. (Kovács Máté hagyaték, OSZK kéziratár 210/155/128.)
208. A múzeumok tanácsai kezelésbe adása 1956-1962 között zajlott, az 1963. évi 9. sz. törvényerejű rendelettel létrejött a megyei múzeumi szervezet. Legtöbbjük 1962-ig megalakult, s máig ebben a szervezetben működnek. Ez a megoldás beleillett a korszak decentralizálási törekvéiseibe (iskolák, múzeumok, színházak, mozik). Lásd KÖPECZI Béla: A magyar kultúra útja 1945–1985. Bp. 1986. 73. p.
209. A Kovács Máté hagyatékban (210/155/23) találtam egy meghívót 82/957. iktatószámmal a szeptember 4-i ülésre, amelynek 1. napirendi pontja A közművelődési könyvtárak továbbfejlesztésének terve című tervezet megvitatása volt. A 28. sz. dokumentum az október 7-i ülés 15 stenciles lapnyi jegyzőkönyve. Sallai István előterjesztése A vidéki állami közművelődési könyvtárak helyzete címet viselte. Sajnos, egyik előterjesztésre sem sikerült eddig rábukkannom.
210. A Tanács tagjai közül Kovacsics György [helyesen József] (KSH Könyvtára) ezt azért vitatta, mert szerinte még nincs eldöntve, hogy Magyarországon nagy-megye vagy kis-megye rendszer lesz-e. Azt hozzátette, „*kétségtelenül hiba volt, hogy a megyei könyvtári rendszer kiépítése annyira mechanikusan történt, és nem törődünk a nagy múltú városok régi könyvtárainak továbbfejlesztésével, sem pedig azzal, hogy érdekeltté tegyük benne a lakosságot. Legjobb lenne felülvizsgálni az egész közművelődési hálózatot, és egyenként mérlegelni, melyek azok a városok vagy nagyobb települések, ahol erősebben jelentkezik a kulturális igény.*”
211. Művelődéspolitikánk és a közművelődési könyvtárak = A Könyvtáros, 1958. 11. sz. 807–810. p.
212. HARASZTHY Gyula: Könyvtárügyünk néhány fontos kérdése az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. évi munkájának tükrében = A Könyvtáros, 1957. 1. sz. (június) 5–7. p.
213. Az Országos Könyvtárügyi Tanács múlt évi utolsó üléséről = A Könyvtáros, 1959. 2. sz. 108. p.
214. Az Országos Könyvtárügyi Tanács februári üléséről = A Könyvtáros, 1959. 4. sz. 250. p.
215. Az Országos Könyvtárügyi Tanács szétvárosi ülése = A Könyvtáros, 1960. 1. sz. 8–9. p.
216. SALLAI István: Célok és tervek = A Könyvtáros, 1959. 7. sz. 481–484. p.
217. Lásd Gerő Gyula (szerk.): Kronológia. Hozzáteszük: a települések városá nyilvánítása azóta tart, főleg 1990 után gyorsult fel. Könyvtárak automatikusan városi könyvtárnak minősül. Nem teljesítményük révén, hanem közigazgatási aktus folytán kapják a városi rangot.
218. A szerződés másolatát közli MÉSZÁROS Erzsébet – MÉSZÁROSNÉ STENGER Katalin – VARGÁNÉ SIPOS Terézia: A Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár története 1952–2002. Pápa, 2002. 15. p. Az ugyanitt, a 16. lapon közölt jegyzőkönyv szerint az áprilisi szerződés után szeptemberben döntöttek arról, hogy a volt Esterházy-kastélyban kap helyet

- a könyvtár is, s ott kezdhetett 1959-ben új életet az egyik legszebb főúri kastélyban. A kevés adatot tartalmazó kötet szerint még 1955-ben is csak 4916 kötet volt a könyvtár állománya (79. p.).
219. Vö. A könyvtáros, 1957. (október!) 5. sz. 324–327. p. E beszámoló név nélkül, tehát szerkesztőségi cikként jelent meg, ami azt jelenti, hogy a lap mögött álló Művelődésügyi Minisztérium, közelebbről a könyvtári osztály és annak vezetője, Szekeres Pál nézeteit is képviselte, ill. közvetítette.
220. SALLAI István: A megyei és a járási könyvtárak néhány időszerű kérdéséről = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. 171. p.
221. SALLAI István: A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban = Magyar Könyvszemle, 1958. 3. sz. 235., ill. 243. p.
222. Az adatokat lásd a Kronológia megjelölt dátumainál. Fel-tűnő, hogy a Kronológia ezt követően 1963 végéig nem tartalmaz egyetlen más adatot sem megyeszékhelyi városi hálózatoknak, esetleg önálló városi könyvtárnak a megyei-ből való kiválására. Aligha hihető, hogy másutt nem történt az előbbiekhöz hasonló lépés, inkább az, hogy a téma fel-dolgozatlan, ezért nem akadt Gerő Gyula újabb adata. Az is valószínűsíthető, nem véletlenül tért vissza a témára az alább hivatkozott megyei értekezlet.
223. Megyei könyvtárigazgatók konferenciája, 1964. Budapest. A konferencia jegyzőkönyve + Csúry István: A megyei könyvtá-
rak hivatása és helye a magyar könyvtárügy rendszerében. Kiad. az OSZK-KMK. Bp. 1964. 36 p.
224. NYITRAI József – SINAY Jenő: Győr-Sopron megye tanácsi közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlő-dése 1945–1965. = A Kisfaludy Károly Könyvtár évkönyve 1965. Győr, 1965. 15–16. p. A szerzők szerint az A könyv-táros, 1959 júniusi számában az MM „a következő évek egyik legfontosabb könyvtárpolitikai célját a vidéki városok külső kerületeiben létrehozandó korszerű könyvtárakban jelöli meg.” (Idézik a szerzők a 16. lapon.)
225. 1964-ben a városi hálózatnak 12 könyvtára volt 5305 ol-vasóval. Hasonlóan alakult a helyzet a megye másik két városában is. Sopronban 1960-ban lett közös intézménnyé a Járási és Városi Könyvtár, Mosonmagyaróváron 1962-től működött külön városi hálózat.
226. A témáról bővebben ld. TÓTH Gyula: Sallai István a falusi könyvtárügyről = Könyvtári Figyelő, 2011. 3. sz. 480–483. p.
227. SALLAI István: Az olvasókörökről = A Könyvtáros, 1954. 1. sz. 23–25. p.
228. SALLAI István: A román közművelődési könyvtárakban szer-zett néhány tapasztalat = A Könyv, 1955. 7. sz. 311. p.
229. SALLAI István: Falusi könyvtárak – kultúrotthon könyvtárak = A Könyvtáros, 1956. 1. sz. 7–9. p.
230. „... tisztázzuk végre azt a kérdést, hogy a kultúrotthon munka nem egyik ága a népművelésnek – mint az ismeretterjesztés, a művészeti munka, könyvtármunka –, hanem annak alapvető, mindezeket magában foglaló szervezeti kerete. [...] A könyvtár és a kultúrotthonokban folyó más irányú tevékenység tervszerű összehangolása érdekében is úgy látjuk helyesnek, hogy a könyvtárvezetést is ugyan-
ennek a személynek a kezébe kellene adni. Az összevont három (mozi, könyvtár, kultúrotthon) munkakör ellátásért olyan tiszteletdíjat bírnak adni, amelyért az egész község iskolán kívüli nevelőmunkáját irányítani képes, megfelelő embert tudunk beállítani.” (VARGA Edit: Eredmények, hiá-nyok, feladatok = Népművelés, 1955. 11. sz. 673–686. p.) A csitalistákra való hivatkozás akkor több írásban megta-lálható. „A csitalisték tevékenysége a mi kultúrotthonaink munkájához hasonlítható, azzal a lényeges különbséggel, hogy bennük a könyvtári munka elsődleges.” – számolt be tapasztalatairól a Békés megyei népművelési osztályvezető (HORVÁTH László: A százéves csitalisték földjén = Népmű-velés, 1956. 2. sz. 9. p.).
231. BARABÁSI Rezső: A könyvtárügy törvényes rendezése c. írásában, a Népművelés 1956. 3. számában azt írta: „... a szovjet és bolgár művelődési otthonok munkája azt bizonyít-ja, hogy jól működő művelődési ház egy gazdag állományú, sok olvasóval rendelkező könyvtár nélkül egyenesen elkép-zelhetetlen. Nálunk a művelődési hálózat szervezése ide-jén helytelenül nem erre törekedtünk, és ezért művelődési otthonaink egy részében a könyvtár még »megtúrt idegen« szerepét játssza.”
232. Az ún. szabadművelődési korszakban (1945–48) az ügyve-zetők és felügyelők számára segédkönyvtárt alakítottak ki. Később ezeket néhol integrálták, anélkül, hogy a befogadó könyvtárt a funkcióval felruházták volna.
233. Sallai érdeklődését mutatja az is, hogy az 1960-as évek vé-gén – talán az 1970. évi népművelési konferenciára készül-ve – külön iratgyűjtőt töltött meg az akkortájt készült hazai és nemzetközi összefoglalókkal hagyatékának bizonyossága szerint.
234. SALLAI István: Falusi könyvtáraink helyzete = A Könyvtáros, 1957. 2. sz. (július!) 93–95. p.
235. SALLAI István: A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja = A Könyv, 1955. 8. sz. 341. p.
236. SEBESTYÉN Géza: A falusi könyvtárak központja a járási könyvtár = A Könyvtáros, 1956. 6. sz. 417–419. p.

237. Takács Anna i. m. 29. p.
238. Kronológia 1. köt.
239. Győr-Sopron megye tanácsi közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése 1945–1965. In: A Kisfaludy Károly Könyvtár évkönyve 1965. Győr, 1965. 15. p.
240. SALLAI István: A megyei és járási könyvtár néhány időszériú kérdéséről = A Könyvtáros, 1957. 3. sz. (augusztus!) 169. p. Sallai István ebben az írásában azt is javasolta, hogy a városok kapják vissza intézményüket, s megyei és járási szerepüket az ilyen tanácsoktól kapott megbízás alapján lássák el.
241. SALLAI István: A falusi könyvtár állománya és a letéti rendszer = A Könyvtáros, 1958. 2. sz. 81–84. p.
242. MIHÁLYI Imre: A falu könyvtárügye és a letéti könyvtárak helyi tanácsi kezelésbe adása = A Könyvtáros, 1958. 8. sz. 561–564. p.
243. Az akkori terminológia szerint a községi tanácsok intézményeként 52 könyvtár és 125 könyvkölcsönző működött, ami azt is jelenti, hogy az utóbbiak állománya nem érte el az ezer kötetet. (1962-ben már csak 51, 1963-ban pedig csak 14 fiókjellegű könyvkölcsönző volt a megye területén – ez pedig bizonyítja azt, hogy állományuk gyorsan nőtt.)
244. SALLAI István: A falusi könyvtárak állománya és a letéti rendszer = A Könyvtáros, 1958. 3. sz. 81–84. p. Sallai szerint a körzeti könyvtárak alapítása idején egyértelmű volt, hogy a falusi könyvtárak állományának van nem vándoroló része, a törzsanyag, s ezt lehetőleg helyileg szerzik be. Azonban úgy alakult, a községek tanácsosítása előtt nem volt helyi forrás, a gondolat szinte elfelejtődött. Felváltotta az „örök letét”, a csere pedig nem működött.
245. MIHÁLYI Imre: A falu könyvtárügye és a letéti könyvtárak helyi hatáskörbe adása = A Könyvtáros, 1958. 8. sz. 561–564. p.
246. TÓTH Árpád: Községi könyvtárak a tanácsi tulajdonba vétel után = A Könyvtáros, 1961. 2. sz. 78–80. p. 1965-ig közel háromszorosára – az 1959. évi 13 millió forintról 38 millió forintra „tornázták” fel az állománygyarapítási keretet, ahogy egy későbbi autentikus forrásból, a szintén minisztériumi munkatárs írásából kiderült. Lásd FUTALA Tibor: A harminc-éves magyar könyvtárügy és a központosítás = Könyvtáros, 1979. 3. sz. 187–191. p.
247. SEBESTYÉN Géza: A letéti rendszer új szakasza = A Könyvtáros, 1960. 4. sz. 243–245. p.
248. MEZEI György: A letéti rendszer problémái = A Könyvtáros, 1960. 7. sz. 501–502. p.
249. SZŐNYI László: A kisközségek könyvtári problémái = A Könyvtáros, 1962. 1. sz. 22–24. p.
250. SALLAI István: A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja = A Könyv, 1955. 8. sz. 341–343. p.
251. SEBESTYÉN Géza: A módszertani munka = A Könyvtáros, 1953. 3. sz. 17–20. p., RÁCZ Aranka: Mi is az a módszertani munka? = A Könyvtáros, 1956. 1. sz. 19–20. p.; KELLNER Béla: Módszertani foglalkozás a járási könyvtárakkal = A Könyvtáros, 1956. 10. sz. 723–726. p.
252. SEBESTYÉN Géza: A hazai könyvtárak. I. A falusi könyvtárügy központja a járási könyvtár = A Könyvtáros, 1956. 6. sz. 417–419. p.
253. Vö. MURÁNYI Lajos: A reformkori Fejér megye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838–1849). Székesfehérvár, 1993. 41. és a további lapokon. A mozgókönyvtári ellátás vázlatos történetét lásd TÓTH Gyula: A hazai mozgókönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata = Kulturális valóságismeret és EKF 2010 – 35 éves a pécsi kultúraközvetítő képzés. Tudományos konferencia és emlékülés 2010. november 18–19. Pécs, 2011. július. CD-ROM, 454–462. p.
254. A részleteket lásd a Kronológiában.
255. KŐSZEGFALVI Ferenc: A Csongrád Megyei Könyvtár hódmezővásárhelyi éveit = Magyar Könyvszemle, 2003. 3. sz. 295. és 297. p.
256. A gondolatot részletesebben kifejtettem a Sallai István születésének 100. évfordulója alkalmából szervezett megemlékezésen. Lásd TÓTH Gyula: Sallai István és a falusi könyvtárak = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 8. sz. 28–36. p. Bővebben TÓTH Gyula: Sallai István a falusi könyvtárügyről = Könyvtári Figyelő, 2011. 3. sz. 480–483. p.
257. Az 1956-ban megjelent, így autentikus kézikönyvben ettől eltérő adatok olvashatók: „1955 végén a 19 megyei könyvtár mellett 89 járási, 17 városi könyvtár működött (...) [községekben] 1955. végén 121 helyen főfoglalkozású könyvtáros működik.” (SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp. Művelt Nép, 1956. 552. p.) A II. országos könyvtárügyi konferencián Újhelyi Szilárd – a 19 megyei könyvtár mellett – 87 járási, 49 városi, 130 önálló községi és közel 4000 népkönyvtárt említett. (A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája = Magyar Könyvszemle, 1955. 5. sz. 227. p.)
258. A részleteket és konkrétumokat lásd a Kronológiában.
259. Adataink Gerő Gyula Kronológiájából valók. A számok mutatják, neki sem sikerült felderíteni az összes járási könyvtár alapítási dátumát. Az utókorra, vagyis a tudomá-

- som szerint már majdnem kész IV. (pót)kötetre, ahonnan a biharkeresztesi adatot kaptuk magunk is – maradt a szarvasi (Békés), biharkeresztesi és járási könyvtár alapítási dátumának kiderítése. A tatai (Komárom) járási könyvtár szerepét eleinte a megyei könyvtár töltötte be, a kronológia szerint 1955. január 15-én a községi könyvtárt városivá szervezték át, s „később” – de mikor?! – ez alakult át járásivá/ís. A ráckevei járási könyvtár napra pontos alapítási idejének tisztázása ugyancsak ez utáni feladat.
260. Az adatok a Kronológiából valók.
261. DÁNYI Dezső – EKÉS Mihályné – SALLAI István: A magyar könyvtárak statisztikai adatai. (Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján.) Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 156 p. Ezt megelőzően „*hasonló, a könyvtárügy egészére kiterjedő adatgyűjtés Magyarországon 1885-ben zajlott le.*” (5. p.) Ezt GYÖRGY Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. Statisztikai Hivatal, 1886. adta közre. 1957 óta nélkülözni kell a teljes körű adatfelvételt. Az 1957 végi adatok sem válaszolnak. Nem lehet levonni következtetéseket pl. a megyei, a járási és a városi könyvtárak állapotáról.
262. DÁNYI Dezső – EKÉS Mihályné – SALLAI István i. m. 5. p.
263. I. m. 17. p.
264. I. m. 21., illetve 74. p.
265. I. m. 58–59. p.
266. Magyarország városainak és községeinek kulturális helyzete 1957. év. Statisztikai időszaki közlemények 13/ 1958. Bp. KSH. 12. p.
267. I. m. 13. p.
268. I. m. 15. p.
269. I. m. 16. p.
270. I. m. 18. p.
271. I. m. 19. p.
272. Ld. i. m. előbbre jelzett lapjain és 21. p.
273. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. 1961. 88. p.
274. Idézem TÓTH Gyula: Sallai István a falusi könyvtárügyről = Könyvtári Figyelő, 2011. 3. sz. 493. p.
275. CSÚRY István: Könyvtári fejlődésünk néhány ellentmondása és a „Public Library” vita = Könyvtáros, 1968. 11. sz. 637–644. p.
276. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. OKT, 1961. 88. p.

Beérkezett: 2012. június 6.

eKÉPEK – a Pécsi Egyetemi Könyvtár képadatbázisa

2012. október 9-én mutatták be a PTE Egyetemi Könyvtár Pécsi Egyetem történeti Gyűjteménye Képadatbázisát, az eKÉPEK-et, melyet a Történeti Gyűjtemények osztályának munkatársai (Csóka-Jaksa Helga, Dezső Krisztina, Jusztinger Antalné, Schmelczér-Pohánka Éva) készítettek.

A képgyűjtemény tartalmazza a Pécsi Tudományegyetem és jogelőd intézményei archív, adattári és digitális fotódokumentumait: a rektorok, dékánok, professzorok, tanárok, diákok portréi mellett az egyetem fontosabb rendezvényein, tanévnyitóin, diplomaosztóin, kirándulásokon és egyéb összejövetelein készült képeket, valamint az egyes korszakok egyetemi épületeinek fotóit.

Az adatbázis a www.lib.pte.hu honlapon a Katalógusok menüből érhető el.

Közvetlen elérése a képekkel együtt:

<http://corvina.tudaskozpontpecs.hu/WebPac.kep/CorvinaWeb?action=advancedsearchpage>).

A képgyűjtemény leírásai a közös CORVINA-katalógusban is megtalálhatók a képek nélkül.

A cím és tárgyszó mezőben személyekre, épületekre (utcanévvel) és eseményekre lehet keresni. Az adatbázis akadálymentesített és hosszú rekordjai a vakok és gyengén látók számára is tartalmaznak leírásokat az egyes fényképekről.

(Katalist, 2012. október 11. Schmelczér-Pohánka Éva híre alapján)